

Andst Kirke fortæller kongelig danmarkshistorie

Af Sven Arvid Birkeland

Andst Kirke ligger på en bakke i landsbyen af samme navn. I dag er Andst Kommune indlemmet i den større nabokommune, Vejen, men Andst giver stadig navn til sognet, herredet og provstiet, ligesom kirkens enestående beliggenhed, arkitektur og udsmykning samt Andsts fordums storhed består uændret.

Kirken og dens granitarbejder rummer en kongelig fortælling.

I en artikel i 'Fra Ribe Amt' 2005 konkluderede jeg på basis af en række indicier, at relieffet i en indmuret karmsten i våbenhusets sydmur forestiller Kong Valdemar den Store og Dronning Sofia. De blev trolovet i 1154 og gift i 1157.

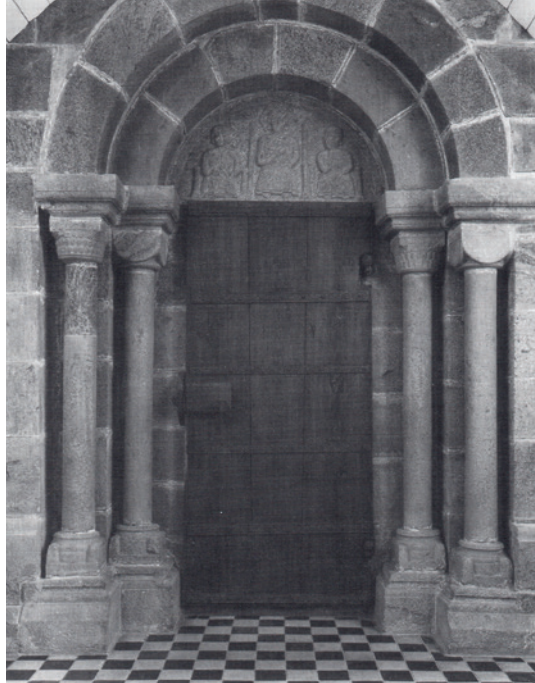

*Andst Kirke. Ca. 1960.
Privat foto.*

Karmsten fra Andst Kirke med Kong Valdemar den Store og Dronning Sofia samt en kalv. Gengivet efter Norm 1968, fig. 58.

Valdemar (1.) den Store var enekonge af Danmark fra 1157. Han var søn af Knud Lavard og Ingeborg. Valdemar voksede op hos Asser Rig sammen med Absalon og Esbern Snare. Under borgerkrigen 1146-

*Andst Kirke. Skibets sydportal. Nat.mus.fot. 1985.
Gengivet efter Danmarks Kirker, s. 2470.*

1157 støttede han først Svend (3.) Grathe, senere Knud (5.) Magnussen. I 1157 deltes riget mellem disse tre kongsemner. Ved 'Blodgildet i Roskilde' samme år undslap Valdemar Svends attentat, medens Knud blev dræbt. Valdemar ægtede derpå Knuds halvsøster Sofia og besejrede Svend i Slaget på Grathe Hede. I 1158 sikrede han sin fostbroder, Absalons, valg til biskop af Roskilde.

Døbefonten

Andst Kirke antages bygget ca. 1150 af samme bygmester, som byggede Ribe Domkirke, bedømt på ligheder i grundform, granitsøjler mm.¹ På det tidspunkt var en af de tre præster ved domkirken tillige præst i Andst, hr. Nilaus.

Andst Kirke var kortere ved opførelsen. Den blev forlænget med en tredjedel, for-

mentlig efter Reformationen. Jeg forestiller mig, at karmstenen ved den lejlighed er taget fra kirkemuren og opbevaret ved kirken, til våbenhuset blev bygget, og den indmuredes i sydmuren, hvor den sidder i dag. Det menes, at stenhuggeren, der skabte karmstenen, er den samme, som huggede tympanon – gavlfeltet i sydportalen, granitsøjlerne og døbefonten.² Den meget dygtige billedhugger synes derefter at have fået som opdrag at fortsætte beretningen om Valdemar den Store med familie.

Den romanske døbefont har en søjlefrise som en arkade med relieffer i de rundbuede felter og er en såkaldt arkadefont.

*Den romanske døbefont i Andst Kirke.
Nat.mus.fot. 1985. Danmarks Kirker, s. 2494.*

1

Valdemar den Store.
Gengivet efter Danmarks
Kirker, s. 2495.

2

Dronning Sofia.
Privat foto.

3

Knud Lavard.
Privat foto.

4

Ingeborg.
Privat foto.

5

Bispe Absalon.
Gengivet efter Danmarks
Kirker, s. 2495.

6

Esbern Snare.
Gengivet efter Danmarks
Kirker, s. 2495.

7

Ukendt (Kristoffer?).
Gengivet efter Danmarks
Kirker, s. 2495.

8

Livets Træ.
Gengivet efter Danmarks
Kirker, s. 2495.

9

Samson. Gengivet efter
Danmarks
Kirker, s. 2495.

10

Struds. Gengivet efter
Nanche-Krogh 1995, s. 118.

De enkelte felter i arkadefonten viser ifølge denne opfattelse:

1. Valdemar den Store (1131-1182)

Bemærk ligheden mellem døbefonten og karmstenen. Valdemar har langt hår med midterskilning og krøller.

2. Sofia (1140-1198)

Bemærk ligheden mellem døbefonten og karmstenen. Sofia fremtræder som en yngre kvinde med konisk hovedbeklædning. Hun kom fra det nuværende Ukraine (Kiev).

3. Knud Lavard (1096-1131)

Valdemars far. Fremtræder værdigt som en kongesøn med sværd.

4. Ingeborg (1099-1140)

Valdemars mor. Fremtræder som en værdig frue med højt hovedtøj. Hun var gift med Knud Lavard og kom som Sofia fra det nuværende Ukraine (Kiev).

5. Biskop Absalon (1128-1201)

Valdemars fostbroder og stærke støtte. Står med et kors, men bar lige så gerne et sværd. Begge dele passer på denne bispe-krieger, der kæmpede med Valdemar i kampen mod venderne.

6. Esbern Snare³ (1127-1204)

Valdemars fosterbroder og stærke støtte. Står med en kampøkse og er kendt for tap- perhed, fromhed og fædrelandskærlighed. Udmærkede sig ved indtagelsen af Arkona på Rygen og i felttogene i Kurland og Estland, hvor han reddede Valdemars søn Kristoffer.

7. Dreng, ukendt.⁴

Kunne være Valdemars søn, Kristoffer (1150-1173) med frillen, Tove. Om Valdemar har turdet lade sønnen afbilde, er et spørgs- mål. Sofia var meget jaloux på Tove, og efter folkevisen, Tovelille, at dømme brændte hun hende inde i en badstue.⁵

Hvis visen er sand, kom Valdemar dog over sorgen, for han fik otte børn med Sofia.

8. Livets træ.

Livets træ har en stærk symbolik. I den nordiske mytologi betegnede Yggdrasil for- bindelsen mellem himmel og jord. I Det gamle Testamente drejer det sig om kundska- bens træ, der gav evigt liv, hvilket mistedes, da Adam og Eva spiste et æble derfra.

På døbefonten knytter livets træ meget symbolsk kongen med hele den kongelige familie og slægt til legenden og symboliserer derved deres position og magt.

9. Samson.

Den stærke mand – stærk som den danske enekonge, Valdemar.

I middelalderen spredte der sig fra Syd- europa mod nord opførelse af kirkespil om gammeltestamentlige personer som Sam- son, Salomon og Susanna.

10. Struds.

Det første billede af denne fugl i Danmark. Måske har Sofia haft en struds med fra et zoo i Kiev, hvorfra hun kom.

Hvordan gik det til, at Valdemar fik denne forkærlighed for Andst og kirken der? Andst lå både tæt ved hærvejen og Ribe – Kolding vejen, og havde præstegården som et konge- ligt overnatningssted. Efter 'blodgildet' flyg- tede Valdemar ved Esbern Snares hjælp i et frygteligt uvejr via Fjenneslev til Jylland. I min tidligere artikel om emnet i årbogen, forestil- lede jeg mig, at Sofia rejste fra Viborg og modtog Valdemar i Andst præstegård, hvor hun plejede hans sår. Hans helbredelse blev vendepunktet for hans vej til enekonge (ende- ligt afgjort ved sejren over Svend på Grathe Hede), og han ønskede derfor, som tidens skik var, at markere dette med en udsmyk-

Tårnet på Andst Kirke. Bygmester menes at være Hercules von Oberberg, der siden stod for opførelsen af det store tårn på Koldinghus. Ca. 1960. Privat foto.

ning af netop Andst Kirke og valgte netop sin familie som motiv. Han ville ikke skrive i sand, men i det uforgængelige granit.

Tårnet

Kirken var i 400 år uden tårn, og forklaringen på, hvordan den fik det, er 'en kongelig affære'.

Præstegården lå dengang i landsbyen Gamst, ned til Gamst Sø, der siden blev tørlagt. Præsten kunne sejle over søen til kirken, og endnu i min barndomstid (min far var præst i Andst 1945-64) kunne man se præstens fortøjningsjern på et træ ved den tidligere søbred.

Christian 3. (1503-1559) rejste forbi Andst og videre til Koldinghus flere gange. Det gjorde han blandt andet i forsommeren 1533, men det gjorde også en skomagerdatter fra Andst, og hun medbragte friske jordbær fra faderens have. De smagte kongen godt, og det samme gjorde pigen, og resultatet blev den senere lensmand på Koldinghus, Caspar Markdanner.

Da Frederik 2. (1534-1588) kom forbi Andst præstegård i januar 1588, gjorde præsten, Jonas Jensen Coldingensis, majestæten opmærksom på det manglende tårn.

Resultatet blev, at kongen resolut og uden dikkedarer af nogen art egenhændig skrev følgende brev til lensmanden (1585-1617), Caspar Markdanner, på Koldinghus. Brevet ligger i Rigsarkivet: *Jydske Optegnelser 1589, January 20 og lyder:*

Wor gunst tilforn. Wid at som der ingen torn er paa Andst Kiercke och samme Kiercke er liggende paa en Allfare Wey, och wi therfore gerne saat, at therpaa kunde bliffue byggt ett thorn, och komme udi Forfaring, att kiercken skulle være ved forrand med, penning, tha bede wi dig och wille; att du lader indfordre hvis penning Kiercken tilstaar och hiersfore kiøbe och samle wdj forraad, Steen, Kalck vel hvis andens diele til forskrevne thorns bygmung kand behøwis, och siden forordner att the for iliagis och byggis paa samme thorn, saa ther med the forste muelligt er maa gaa for sig. Thermet etc. Actum Gamsted 20 January 1588. Friederich Rex.

Endnu i min fars præstetid i Andst fandtes i den tidligere præstegård i Gamst et vinduesglas, hvor kongen havde indridset sit navnetræk.

Fra Gamst rejste Kongen videre til Haderslevhus og derfra til slottet i Sønderborg.

Her overværede han sin yngste broder, Hans den Yngres bryllup med prinsesse Anna af Anhalt. Han havde længe følt sig svag og måtte på hjemvejen til København lægge sig ind på kongsgården Antvorskov ved Slagelse. Her nåede døden ham. Anders Vedel holdt ligprædiken og omtalte kongens drikfældighed. Andst Kirkes tårn var hans sidste embedshandling.

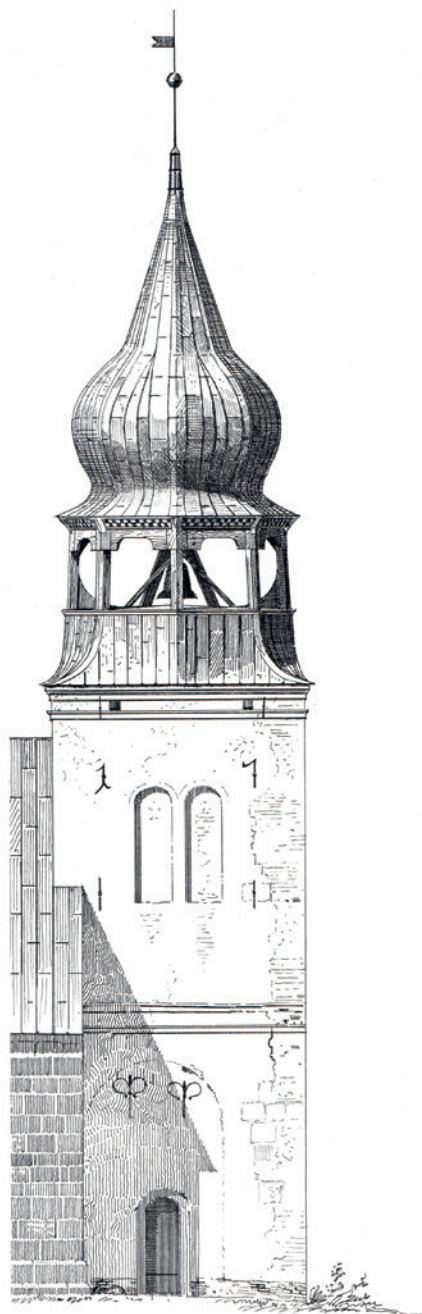
Caspar Markdanner havde rejst meget i Rusland og herfra fået ideen med det løgformede spir. Tårnet stod færdigt i 1592.

Jonas Jensen Coldingensis

Hvem var denne Jonas Jensen Coldingensis, der skaffede kirken et tårn? Han var præst 1578-1609, men var før da lærer ved Dorotheaskolen i Kolding (mit gamle gymnasium). Han er den mest fremtrædende præst, der har været i Andst, thi han skrev bl.a. den første danske topografi: 'Daniae Descriptio Nova'. Den blev trykt i Frankfurt a. M. i 1584, og i 1594 kom der en ny udgave.

Bogen er en fuldstændig beskrivelse af Danmark, og den gav i øvrigt anledning til en svensk protest, idet man var utilfreds med den omtale, han havde givet Syvårskrigen. Der var en aftale ved freden i Stettin (1570), som på det strengeste forbød smædeskrifter de to lande imellem, og det mente man, at Jonas Coldingensis havde overtrådt, så man forlangte ham dømt indtil livsstraf. Dommerne nægtede at lade det komme så vidt, idet en professor *ikke kand dømmes i hans blod*. Jonas Coldingensis slap så med et års

*Andst Kirke. Tårnet målt og tegnet af V. Kock, 1892.
Efter Jydske Granitkirker.
Gengivet efter Danmarks Kirker, s. 2476.*

suspension. Bogen skulle destrueres, men den findes endnu i et eksemplar på Universitetsbiblioteket i København og et i biblioteket på Kolding Gymnasium, hvor jeg selv har stået med den i hånden.

I et af felterne over prædikestolen i Andst Kirke ses en hvalfisk, der spyr en mand ud. Ovenover står: JJC (=Jonas Jensen Coldingensis). Det var ham, der betalte for prædikestolen.

I forbindelse med tårnets indvielse digtede Jonas Jensen Coldingensis følgende vers til Casper Markdanners pris:

*Om Andst Taarnets Bygning, som med from
Iver af den ædelbaarne Hr. Caspar Marchdanner,
Herre til Søgaard etc., blev indviet til den
udødelige Gud.*

*Vandringsmand, som til disse Steder kommer,
hæv dit Blik og betragt den store Bygning,
som paa Toppen af Bakken stolt sig rejser.*

*Se paa Klokken og Pulpitum det høje,
ret dit Øje mod disse skønne Bænke,
som med Kunst Arkitektens Haand har formet
og til hellig Gerning og Andagt viet.*

*Mens Kong Christian, af dette Navn den fjerde,
over Daner, Nordimænd Sceptret førte,*

*Koldingborgens den ædle høje Styrer
Casper Marchdan med Udgift stor og Møje
sig et straalende Minde her lod sætte.*

*Din Fortjeneste, Caspar, skal for evigt
til de saliges Taarne højt dig hæve.*

*For den til udødelig Ære i fortrinlig Grad værdige
satte Jonas Kolding det 1602.*

Stenene råber

Konger og adelige vedblev at rejse mellem Kolding og Ribe og overnatte i Andst, også Valdemar Sejrs, der blev født i Ribe, men overleveringerne nævner ikke yderligere herom.

*Arkadefonten i Andst
Kirke. Gengivet efter
www.nordenskirker.dk.*

Tilbage står de budskaber, som karmstenen og døbefonten fortæller. I de fleste værker omtales de afbillede personer som ukendte. Her er min tolkning, parallelt med Lukas 14,40: *Og han svarede og sagde til dem: "Jeg siger eder, at hvis disse tie, skulle Stenene raabe."*

Noter

- 1 Helms 1870 og Mackeprang 2003.
- 2 Helms 1870 og Mackeprang 2003.
- 3 Nancke-Krogh, s. 125 foreslår, at figuren er Skt. Olav.
- 4 Nancke-Krogh, s. 49 foreslår, at figuren er en havmand.
- 5 Fem vers fra visen, Tovelille. Den er fra ca. 1160 og har 118 vers i alt:
Saa var hun Dronningen haard i Sind:
selv skød hun Tovelille i Badstuen ind.
Der Tovelille kom af Badstuen ud,
hun var som en Gaas, de stege om Jul.
Kristoffer bar sin Moder i Urtegaard,
dér fik liden Tove en Død saa haard.
Dankonning han sortned som en Jord:
»Soffi! du drevst det onde Mord.
Det skal jeg, Soffi! saa lønne dig:
aldrig mer haver du Mand i mig.

Litteratur

Birkeland, Sven Arvid: Kong Valdemar og Dronning Sofia. Fra Ribe Amt 2005, s. 81-84.

Danmarks Kirker. Andst. Gesten. Skanderup. Nationalmuseet. 1933-2003.

Hansen, Martin A.: Orm og Tyr. Gyldendal. 1956.

Helms, Jacob: Ribe Domkirke, undersøgt og beskrevet. 1870.

Iversen, J.: Andst Kirke og Præsten Jonas Jensen Koldingensis. Fra Ribe Amt 1940-43, s. 353-369.

Kristensen, H. K.: Den middelalderlige Gravsten ved Andst Kirke. Fra Ribe Amt 1940-43, s. 370-373.

Mackeprang, M.: Danmarks Middelalderlige døbefonte. København 1941.

Nancke-Krogh, Søren: Stenbilleder i danske kirker. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1995.

Norn, Otto: Jydsk Granit. C. E. C. Gad, 1968.

Ribe oldemor. 1325. Samling af adkomster, indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevet 1290-1518 kaldet "Oldemoder" (Avia Ripensis).

Sven Arvid Birkeland. Født 1939. Dr. med., tidligere overlæge, OUH, med speciale i nyresygdomme, dialyse og transplantation (35 år), dernæst: seniorforsker RCT (Rehabiliterings og Forskningscentret for Torturofre, nu: Dignity, Dansk Institut mod Tortur) (10 år).

Forfatter til bøger om danske modstandsfolk, krigssejlere og soldater i Afghanistan, Irak og Balkan, samt senere bøger med slægtshistorisk baggrund.